

กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ตามแนวพระพุทธศาสนา

Restorative justice process according to Buddhist

พระครูปลัดเรืองเดช ถาวรธมโม

Phra Khru Paladruangdet Thavorndhammo

วัดโพธิ์กลาง อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

Wat Pho Klang, Khon Kaen Province

E-mail: 6205501050@mcu.ac.th

Received: 26 January 2022; Revised: 10 February 2022; Accepted: 16 February 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่า กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องการของตัดสินเพื่อหาข้อยุติความขัดแย้งโดยชอบธรรม และมีการลงโทษผู้ทำผิด เพื่อตักเตือนและป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำที่ไม่ถูกต้อง

ส่วนหลักพระวินัย ได้แก่ หลักอธิกธมมสมณะ 7 และนิคหกรรม นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความยุติธรรมได้ตามแนวพระพุทธศาสนา คือนิคหกรรม โดยเฉพาะผู้เสียหายและผู้กระทำผิด เพื่อส่งเสริมสังคมที่สงบสุข ทุกคนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม สร้างสถาบันที่มีความรับผิดชอบและมีประสิทธิภาพ มีหลักธรรมสำหรับเป็นเครื่องมือส่งเสริมให้เกิดความยุติธรรม คืออริยสัจ 4 ส่วนที่เป็นวิธีการในการที่จะดำเนินไปสู่กระบวนการสร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้นได้คืออธิกธมมสมณะ 7

คำสำคัญ: ยุติธรรม, เชิงสมานฉันท์, แนวพระพุทธศาสนา

Abstract

This article aims to study the restorative justice process according to Buddhism. It is a matter of judgment to find a legitimate settlement of the conflict. and punishment for offenders To warn and prevent wrong actions.

As for the principles of the Vinaya, namely the principle of 7 Samatha Samadhi and Nikahakamma, leading to the practice to achieve justice according to Buddhism is Nikahakamma. Especially the victims and offenders. to promote a peaceful society Everyone has access to justice. Build responsible and efficient institutions There are principles for promoting justice, namely the 4 Noble Truths, and the method for proceeding to the process of creating justice is the 7 Simplicity.

Keywords: justice, reconciliation, Buddhist concept

บทนำ

ความยุติธรรมมักถูกจำกัดภายใต้กรอบของกฎหมาย เพื่อใช้เป็นมาตรการการตัดสินและชี้ความผิดหรือความถูกต้องโดยอาศัยบทบัญญัติและหลักฐานยืนยันเป็นหลัก จากข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเชิงแพ่ง พาณิชย์หรือ อาญา ทำให้จำนวนคดี ทางแพ่ง พาณิชย์ หรืออาญามีคั่งอยู่มากมาย จนศาลสถิตยุติธรรมไม่อาจดำเนินการให้เสร็จสิ้นตามเวลาอันควร ย่อมเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงปัญหาเรื่องความยุติธรรมในสังคมไทย ยิ่งกว่านั้นปรากฏการณ์ในสังคมไทยปัจจุบันนี้ยังคงไวซึ่งสภาพของการเรียกร้องความยุติธรรมอยู่ไม่ขาดสาย จึงมีประเด็นคำถามที่น่าสนใจอันสืบเนื่องด้วยมีการแย้งว่า การตัดสินตามตัวบทของกฎหมายดังกล่าวไม่ยุติธรรม เลือปฏิบัติมาจากสาเหตุอะไร เพราะโดยหลักการแล้ว “ความยุติธรรมเป็นจิตวิญญาณของกฎหมาย” (ประสิทธิ์ ไขว้โลกุล, 2540)

กฎหมายหรือกฎสมมติของมนุษย์เป็นคุณ เมื่อเป็นเครื่องมือสนองความต้องการของธรรมแต่เมื่อความต้องการธรรมจางหาย กฎหมายก็อาจกลายเป็นเครื่องมือสนองความปรารถนาส่วนตัวของบุคคล เช่น เป็นเครื่องมือของการแสวงหาผลประโยชน์ของตน หรือการกลั่นแกล้งทำร้ายผู้อื่น กฎหมายเป็นกฎสมมติของมนุษย์มีกำเนิดขึ้นเพื่อช่วยสนับสนุนธรรมหรือกฎของธรรมชาติ ให้ปรากฏผลเป็นจริงหนักแน่นในสังคมมนุษย์ แต่เมื่อคนแปลกแยกจากความจริงแท้แห่งธรรม หรือหลงลืมมองข้ามไปเข้าไม่ถึงธรรมแล้ว กฎหมายหรือกฎสมมติของมนุษย์นั้นก็เลื่อนลอยคลาดเคลื่อนจากคุณค่าที่แท้จริง และกลับกลายเป็นเครื่องทำลายสังคมมนุษย์เสียเอง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2539) สาเหตุความขัดแย้งและสงครามนั้นเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ความขัดแย้งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่ปัญหาก็คือ ขัดแย้งกันอย่างไร จึงก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546) ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกันซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจะให้เกิดความขัดแย้งกัน แต่ถึงกระนั้น ความแตกต่างจะทำให้เกิดความหลากหลาย และมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หากจะแปรผลของความแตกต่างนั้นให้กลายเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ทำให้เกิดแนวคิด และมุมมองใหม่ๆ อย่างไรก็ตามท่านก็ชี้ให้เห็นถึงจุดเด่นของความขัดแย้งว่า ความขัดแย้งนั้นควรจะถูกอุปชี้นมาจากเจตนาที่ดี มีจุดมุ่งหมายเพื่อความดีงาม และความก้าวหน้า และความร่มเย็นของสังคมแนวคิดเช่นนี้ หากจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความขัดแย้งในเชิงบวกนั่นเอง

กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ เป็นแนวคิดใหม่ในสาขาอาชญาวิทยาและเหยื่อวิทยาซึ่งเป็นการสร้างพันธะแห่งความเป็นธรรม โดยให้ผู้เสียหายผู้กระทำความผิด และคนในชุมชนเข้ามาพบปะเจรจา เพื่อหาข้อยุติซึ่งอาจจะเป็นการชดเชยค่าเสียหาย เพื่อสร้างความสัมพันธ์ใหม่ที่ดีต่อกันและการรับรองว่าจะไม่ไปก่อเรื่องที่ไม่พึงประสงค์ขึ้นในอนาคต (H. Zehr, 1990) ปัจจุบันปัญหาของระบบยุติธรรมหลักของไทยพอจะแบ่งได้ 3 ประการ คือ (1) คดีล้นศาล คนล้นคุก (2) การละเลยเหยื่ออาชญากรรม ตามพระราชบัญญัติค่าตอบแทนเหยื่อ ค่าทดแทน และค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. 2544 เหยื่ออาชญากรรมมีสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครอง การปฏิบัติที่เหมาะสม และการตอบแทนที่จำเป็นและสมควร รวมทั้งความช่วยเหลือจากรัฐ (ในคดีความผิดเกี่ยวกับเพศ ความผิดเกี่ยวกับชีวิต และร่างกาย ความผิดต่อชีวิต ความผิดฐานทำให้แท้งลูก และความผิดฐานทอดทิ้งเด็ก คนป่วยเจ็บ หรือคนชรา) โดยรัฐใช้เงินภาษีอากรชดเชยผู้ได้รับความเสียหาย มิใช่การชดเชยเยียวยา (รับผิดชอบ) ระหว่างผู้กระทำ กับ ผู้ได้รับความเสียหาย (3) ปัญหาความเสื่อมสลายของชุมชน ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม คิดว่าหน้าที่สำคัญของพลเมืองในกระบวนการยุติธรรม คือ การเป็นพยานศาลเท่านั้น เป็นการแบ่งแยกหน้าที่ในการป้องกัน แก้ไขปัญหาอาชญากรรมระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชนอย่างชัดเจน ไม่เห็นความสำคัญของการรวมพลังต่อต้านอาชญากรรม ข้อพิพาทหรือพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาทุกเรื่องถูกนำเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม หรือใช้วิธีการนอกระบบ (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, มปป.)

การศึกษากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของพระพุทธศาสนา จะทำให้เข้าใจถึงความยุติธรรมในการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดตามแนวทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นอุปสรรคที่ทำให้ประชาชนไม่อาจเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็วและเป็นธรรม หลักพุทธธรรมจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนากระบวนการยุติธรรม เพื่อสะท้อนให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ต้องให้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในกฎหมายไทยได้

ความยุติธรรมในพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถ้านับเป็นพระธรรมชั้นธัมมีทั้งสิ้น 84,000 พระธรรมชั้นที่บรรจุไว้ในพระไตรปิฎกทั้ง 3 หมวด คือ พระสุตตันตปิฎก พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก แม้จะแตกต่างกันโดยเนื้อหา แต่ทั้งหมดนั้น สามารถรวมเข้าไว้เป็นหัวข้อเดียวได้คือ “มันเป็นเช่นนั้นเอง” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อิทัปปัจจยตา” (ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, 2549) เพราะคำอธิบายทั้งหลายที่มีไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาฯ ต่างก็มุ่งที่จะให้ผู้รับเอาคำสอนได้รู้แจ้งแทงตลอดในสิ่งที่ตนได้ปฏิสัมพัทธ์อยู่ว่าเป็นสมมติสังข จึงมีการกำหนดว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่สิ่งทั้งหลายทั้งมวลนั้นก็มีการประกอบขึ้นด้วย ธาตุทั้ง 4 และชั้นทั้ง 5 อันเป็นการเข้าใจด้วยการให้ความยุติธรรมแก่สิ่งที่ตนเข้าใจอย่างแท้จริงจึงจะก่อให้เกิดความไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะผู้ที่ได้ปฏิสัมพัทธ์กับสิ่งต่างๆ ในภาคปฏิบัตินั้น ไม่ได้ไปล่วงล้ำสิทธิและธรรมชาติของสิ่งต่างๆ แต่ปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติของมัน โดยความเป็นเหตุเป็นผลของธรรมชาติของสิ่งนั้นไม่ว่าจะอยู่ในมิติเชิงจุลภาคหรือมหัพภาค หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการมีความเข้าใจแบบพุทธธรรมที่มองไปที่ผลของการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์สุขต่อชีวิตของมนุษย์ในโลกนี้ทั้งสุขแบบโลกียะและโลกุตระ ซึ่งมีข้อจำกัดเพียงอย่างเดียวว่า หลักการหรือคำสอนใดก็ตามที่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญาโดยมิได้มุ่งหมายและแสดงแนวทางสำหรับการปฏิบัติในชีวิตจริง อันนั้นให้ถือว่าไม่ใช่พระพุทธศาสนา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557) ซึ่งความหมายของชื่อดังกล่าวก็บ่งบอกเป็นนัยถึงการรู้จักจริงแห่งธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นมฆฌณธรรมที่ประกอบไปด้วยเนื้อหาที่แสดงหลักความ

จริงแบบสายกลาง และแสดงข้อปฏิบัติสายกลาง โดยปราศจากอคติ แต่มุ่งเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขของหมู่ชน เพื่อบุคคลและชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย หรือทุกสิ่งทุกอย่าง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากเพื่อบุคคลและชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย อย่าไปทางเดียวกันสองรูป ... สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในดวงตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

เนื้อความที่ยกมาอ้างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ในบริบทของพุทธบริษัทซึ่งมีองค์ประกอบของสมาชิกแห่งสังคมพหุภพ (คือพระศาสนา) อันได้แก่ องค์พระศาสดา ภิกษุ ภิกษุณีที่เป็นสาวกและสาวิกาที่เป็นผู้มี ความเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ อีกทั้งยังมีอุบาสกอุบาสิการวมทั้งพรหมจารี พรหมจารีณีและฆราวาสผู้ครองเรือน ที่มีความเชี่ยวชาญในการเข้าใจถึงแก่นคำสอนของพระพุทธองค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) นั้นก็ย่อมหมายถึงเป้าหมายของเนื้อหาคำสอนและการเผยแผ่คำสอนมุ่งที่จะชี้แนะให้บรรดามวลมนุษย์รู้ทางหลุดพ้นจากความทุกข์และประสบความสุขที่คงแท้ถาวรซึ่งเป็นสภาพของนิพพาน โดยมีการประมวลเนื้อหาทั้งหมดอยู่ใน “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ที่แสดงออกให้เข้าใจทั้งในรูปแบบปฏิฐาน (เชิงบวก) ของการมีเหตุแล้วต้องมีผลและแบบนิเสธ (เชิงลบ) ของการไม่มีเหตุย่อมไม่มีผล อันเป็นการนำความเข้าใจให้ไปถึงสภาวะธรรมชาติของสิ่งต่างๆ รวมทั้งของมนุษย์โดยปราศจากอุปสรรคใดจะขวางกั้นได้ ตามเหตุผลนี้ก็ย่อมมีคุณสมบัติอันเดียวกันกับเนื้อหาของวิชาการทางโลกที่มีกฎหมายซึ่งเป็นบทบัญญัติเชิงบังคับในลักษณะที่เป็นข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติเป็นองค์ประกอบหลักพร้อมกับแสดงผลของการดำเนินชีวิตตามกฎหมายเกณฑ์นั้น ประเด็นที่มีความแตกต่างกันก็จะมีแต่เพียงว่าหลักการทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มีการกำหนดบทลงโทษทางกายหรือเป็นการปรับโทษทางทรัพย์ตามอย่างบริบทของนิติศาสตร์ทางโลกียะมิติ แต่ใช้หลักการแห่งการเชื่อมโยงกันและกันระหว่างเหตุกับผลโดยตัดขาดกันไม่ได้ เพราะธรรมชาติแห่งกระแสของความเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการไม่ขึ้นกับวันเวลา (อกาลิโก) มาเป็นข้อพิจารณา เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้เลือกตัดสินใจที่จะกระทำหรือละเว้นเพื่อที่จะเข้าถึงความยุติธรรมตามธรรมชาติในการปฏิบัติของผู้คนทั้งหลาย เพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์และประสบความสุขอันยั่งยืน โดยเป็นการหยุดยั้งตนเองให้อยู่กับธรรมชาติหรือความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ โดยกระบวนการแห่งการไตร่ตรองถึงโลกุตระธรรมของความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอในสังคมที่มนุษย์กำลังดำเนินชีวิตอยู่โดยทั่วไป และหากพิจารณาในมิติเฉพาะอย่างในกระบวนการของการทำตนให้เป็นผู้มีชีวิตพหุภพตามวิถีชีวิตของพระพุทธเจ้าที่สถิตในสถานภาพของสมณะ (ผู้สงบ) สามารถสังเคราะห์เนื้อหาได้จากพระวินัยที่มีความแตกต่างกัน โดยวิธีปฏิบัติตามบริบทแห่งสถานภาพการดำเนินชีวิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

หลักธรรมที่เป็นเครื่องมือจัดการความยุติธรรม

อริยสัจ 4 หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ หรือความจริงของพระอริยะ 4 อย่าง ได้แก่

1. ทุกขอริยสัจ (อริยสัจคือทุกข์)
2. ทุกขสมุทัยอริยสัจ (อริยสัจคือเหตุเกิดแห่งทุกข์)

3. ทุกขนิโรธอริยสัจ (อริยสัจคือความดับแห่งทุกข์) และ

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อริยสัจ 4 ไม่ใช่แนวคิดหรือหลักการที่เกี่ยวข้องกับความยุติธรรมโดยตรงเหมือนกับข้อคิด 4 หรือการไม่ละเมิดข้อคิด 4 แต่เป็นธรรมสำหรับส่งเสริมให้เกิดความยุติธรรม สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือหรือแนวทางที่ทำให้เกิดความยุติธรรมได้ เพราะเป็นหลักธรรมที่ทำให้เข้าใจธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง ไม่มีผิดพลาด โดยเป็นการกำหนดรู้ถึงสภาพปัญหานั้นๆ โดยเฉพาะปัญหาที่ทำให้เกิดความขัดข้อง กัดดัน ปีบคั้น ทรมานจิตใจ ที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “ความทุกข์” การนำหลักอริยสัจ 4 มาประยุกต์ใช้ในการบัญญัติกฎหมายหรือกฎระเบียบต่างๆ คนนำมาใช้หรือคนที่ปฏิบัติตามกฎอาจไม่รู้อย่างนั้นเป็นการทำตามหลักอริยสัจ 4 แต่การกระทำดังกล่าวนั้นสามารถอธิบายได้ตามหลักการของอริยสัจ 4 กล่าวคือผู้บัญญัติกฎระเบียบต้องมีการศึกษาหาสาเหตุที่ทำให้ต้องบัญญัติกฎหมาย แล้วจึงบัญญัติกฎหมายให้เหมาะสมกับปัญหานั้นๆ เมื่อมีการละเมิดกฎก็ต้องมีการลงโทษตามที่เห็นว่าสมควร ในส่วนของผู้ปฏิบัติตามกฎหมายก็ต้องรู้ว่าเมื่อละเมิดแล้วจะมีโทษอย่างไร เมื่อรู้อย่างนี้ก็ต้องสำรวมระวังไม่ให้เกิด

การกระทำดังกล่าวมานี้เป็นการปฏิบัติตามหลักอริยสัจ 4 ในส่วนของการกำหนดปัญหาและสาเหตุปัญหา ส่วนการแก้ไขปัญหานั้นเกิดขึ้นแล้วนั้นมีแนวทางปฏิบัติดังนี้คือ เวลาประสบกับปัญหาความไม่ยุติธรรม เช่น ถูกใส่ร้ายเพื่อให้เสียชื่อเสียงหรือถูกลงโทษ เป็นต้น ชื่อว่ากำลังประสบทุกข์ วิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องคือต้องสืบสาวว่าปัญหานั้นคืออะไรและเกิดจากสาเหตุอะไร เมื่อรู้แล้วก็ต้องคิดหาทางแก้ไขตามหลักมรรคมีองค์ 8 เช่น เจริญชอบ เป็นต้น เมื่อพยายามทำอย่างเต็มที่แล้วยังไม่ได้รับความยุติธรรมอีก ก็ต้องปฏิบัติตามหลักตั้งใจชอบ คือมีสติในการแก้ไขปัญห หากทำได้อย่างนี้ปัญหาที่ประสบอยู่นั้นย่อมจะคลี่คลายไปในทางที่ดีหรือได้รับการแก้ไข ไม่เป็นการสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมาเหมือนกับการบาดหมางกัน อาฆาตแค้นกันแล้วหาทางเอาชนะกันด้วยวิธีการที่ไม่ถูกต้อง

อริยสัจ 4 เป็นหลักการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับความยุติธรรมได้ กล่าวคืออริยสัจ 4 เป็นหลักการเชิงนามธรรมที่สำคัญและครอบคลุมเนื้อหาของคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการไตร่ตรองเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในสถานะของการดำเนินชีวิตที่มีการเกี่ยวข้องกับคนหรือสิ่งอื่นๆ ทั้งที่มีการแสดงออกให้เห็นได้ชัด หรือแม้แต่การสร้างความคิดที่มีการไตร่ตรองเกี่ยวกับความเป็นไปของวิญญูสงสาร กล่าวคือความจริงที่พระผู้มีพระภาคเจ้าสอนสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตได้ ส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์แม้จะเป็นความจริงพระองค์ก็ไม่สอน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งหากพิจารณาในมิติมหัพภาคหรือสภาพความเป็นไปของส่วนรวมในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นสังคมแล้ว ย่อมมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ในแต่ละวัน เวลา และสถานการณ์ตามธรรมชาติของมัน อันเป็นการให้ความยุติธรรมแก่ทุกสิ่งทุกอย่างที่แต่ละปัจเจกชนในสังคมนั้นๆ จำเป็นต้องเข้าใจถึงอริยสัจแต่ละประเภทที่ปรากฏในแต่ละสถานการณ์ด้วยสภาวะจิตที่ตื่นอยู่เสมอและเข้าใจถึงสัจธรรมของแต่ละสิ่งแต่ละอย่างแม้แต่ความเป็นจริงของตนเองในการที่จะปรับตัวให้เข้ากับความเป็นจริงของคนอื่นหรือสิ่งอื่นๆ อย่างที่มันเป็นอันเป็นการให้ความยุติธรรมแก่ทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งท้ายที่สุดแล้วจะไม่มีใครยึดมั่นถือมั่น แต่ยอมรับทุกอย่างว่าเป็น “อิทัปปัจจยตา” (พุทธทาสภิกขุ, 2549) ดังนั้น หลักคำสอนในเรื่องนี้จึงเป็นการแสดงออกซึ่งความยุติธรรมที่ผู้นำหลักคำสอนไปใช้ในการดำเนินชีวิตโดยแสดงออกในการปล่อยวางให้ทุกสิ่งเป็นไปตามธรรมชาติของแต่ละสิ่งแต่ละอย่างด้วยอภิปญญาอย่างแท้จริง

มิติด้านจุลภาคก็สามารถพิจารณาได้ตามสภาวะตื่นและลึกแห่งความเป็นปัจเจกบุคคล โดยการทำความเข้าใจในความเป็นไปของชีวิตที่แต่ละคนกำลังดำรงชีวิตอยู่นี้ ซึ่งจะพบได้ว่าสภาวะทางกายภาพจะ ขึ้นอยู่กับสภาวะแห่งมโนหรือจิตภาวะ หากจิตใจของแต่ละคนไม่มีการยึดมั่นถือมั่นแต่ปล่อยให้สิ่งต่างๆ ดำเนินไปตามธรรมชาติ กายภวีย่อมสดใสไร้กังวลและไม่ต้องอมทุกข์ที่ตนเองไม่สามารถได้รับการตอบสนองจากสิ่งธรรมชาติอื่นๆ ดังนั้น หากว่าจิตภาวะของคนใดก็ตามที่ยังคงมีการยึดติดกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กายภวีย่อมจะมีความมัวหมองอยู่เสมอ เพราะจิตภาวะของคนๆ นั้นพยายามไปบังคับธรรมชาติของสิ่งอื่นๆ ให้เป็นไปตามความต้องการของตนเองอันเป็นการแสดงออกซึ่งความอยุติธรรม และผลที่ตามมาคือการขัดแย้งย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่นนอนจากสิ่งที่ถูกบังคับ เพราะแต่ละสิ่งย่อมอยากมีธรรมชาติเป็นของตนเอง ดังนั้น สภาพจิตที่เกิดขึ้นย่อมมีแรงต้านสองเท่าคือจากความยึดมั่นถือมั่นของตนเองแต่ไม่ได้รับ และแรงต้านจากสิ่งอื่นที่ต้องการเป็นอิสระโดยธรรมชาติ จึงส่งผลกระทบต่อกายภวียในรูปแบบที่ทำให้ผลร้ายจึงมีปรากฏการณ์แห่งความเศร้าเกิดขึ้น

เมื่อเหตุการณ์ทั้งหลายมีสภาวะเป็นเช่นนี้ การพิจารณาแบบไตร่ตรองหลักคำสอนในเรื่องนี้ จึงเป็นการแสดงถึงความยุติธรรมที่ผู้ไตร่ตรองได้คงไว้ใน การพิจารณาถึงเนื้อหาของอริยสัจ 4 ซึ่งหากจะเข้าใจได้ง่ายขึ้น จำเป็นต้องทำการแยกพิจารณาให้เป็นคู่ๆ คือ

คู่ที่ 1 คือทุกข์อันเป็นผล ต้องพิจารณาคู่กับสมุทัยซึ่งมีสถานะภาพเป็นสาเหตุ โดยสาเหตุแต่ละอย่างจะต้องสร้างผลอันเหมาะสมกับสาเหตุเสมอหากพิจารณาตามธรรมชาติ และหลักการแห่งการเชื่อมต่อกันเช่นนี้ ย่อมเป็นการอธิบายถึงความยุติธรรมโดยตรงระหว่างสาเหตุกับผล เพราะสมุทัยแปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ความอยากที่จะยึดถือเอาอารมณ์หรือความต้องการของตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการที่มนุษย์เราจะพึงเสพสวดย ที่จะได้จะเป็น หรือจะไม่เป็นเช่นนั้นอย่างนั้น อันเป็นการก้าวล้ำธรรมชาติของสิ่งที่ตนอยากได้ หรือมีอาการที่ตนอยากเสพสวดย โดยที่สิ่งที่ตนอยากได้ก็มีขอบเขตของการเป็นอิสระของตนเอง ยกเว้นว่าสิ่งที่ตนอยากได้นั้น ยินยอมที่จะให้ขอบเขตแห่งธรรมชาติของตนเองถูกล่วงล้ำ ดังตัวอย่างเช่น การแต่งงานระหว่างหญิงและชาย ซึ่งมีความรักกันเป็นที่ตั้ง จึงเป็นการยินยอมด้วยความยินดีและสมัครใจในการที่จะให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งล่วงล้ำสภาพธรรมชาติของอีกฝ่ายหนึ่ง จึงไม่ได้ก่อให้เกิดการขัดแย้ง แต่ส่งเสริมให้มีการร่วมมือซึ่งกันและกัน อันเป็นการแสดงออกซึ่งความยุติธรรมต่อกันและกันของการรวมธรรมชาติของแต่ละฝ่ายให้เป็นธรรมชาติของคู่สมรสซึ่งเป็นสภาวะแห่งธรรมชาติอีกอย่างหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดความสุข และย่อมมีความแตกต่างจากสภาวะของชายหนุ่มและหญิงสาวที่แต่ละคนยังเป็นโสดอยู่ และชายหนุ่มเป็นคนที่มีความรักต่อหญิงสาวเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้น ชายหนุ่มจึงสร้างความพยายามที่ล่วงล้ำสภาวะของหญิงสาวผู้ที่คงไว้ซึ่งธรรมชาติในสภาวะของการไม่ได้มีใจรักต่อชายหนุ่ม ผลที่ตามมาก็คือ ชายหนุ่มย่อมมีความทุกข์เพราะไม่ได้รับการตอบสนองตามสิ่งที่ตนต้องการ อันเป็นผลจากสาเหตุในสภาวะสมุทัยของชายหนุ่มคือ การไม่ได้ให้ความยุติธรรมต่อสภาวะธรรมชาติของหญิงสาว ซึ่งแปลว่าความดับซึ่งทุกข์ ได้แก่ผลที่เกิดขึ้นในสภาวะที่ปัญญามีความเข้าใจอันแจ่มแจ้งจนเข้าถึงซึ่งธรรมชาติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนทำให้การดำเนินชีวิตไม่ว่า ด้านกาย วาจา หรือจิตใจ ล้วนอยู่ในรูปแบบแห่งความชอบ ทำให้มีการกำจัดอวิชชาหรือสสารอกตณหาออกจนหมดสิ้นแล้ว จึงไม่ถูกตัณหาย้อมใจหรือฉุดลากไป อีกทั้งไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดแต่อย่างใด กลับมีการหลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบปลอดโปร่งโล่งเบา ผ่องใสเบิกบาน ซึ่งสามารถเรียกสั้นๆ ได้ว่า นิพพาน โดยมีสาเหตุจากทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้นๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ สภาวะธรรมแห่งอริย

อัฐังคิกรมรรค หรือทางประเสริฐมีองค์ประกอบ 8 ประการ ดังได้นำเสนอไว้แล้วในบทที่ 2 ซึ่งสามารถเรียกได้อีกอย่างว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง หรือการดำเนินชีวิตที่ไม่ได้เอนเอียงไปสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ดำเนินไปในรูปแบบที่พอดีตามธรรมชาติของแต่ละสิ่งแต่ละอย่างตามวาระและโอกาสที่มันจะต้องเป็นจึงมีศักยภาพที่จะทำให้ผู้ดำรงชีวิตภายใต้หลักการแห่งอริยอัฐังคิกรมรรคยอมทำให้ความเป็นไปแห่งชีวิตเข้าถึงซึ่งนิโรธ จึงเป็นการกระทำหรือกรรมที่ไม่มีการติดข้องหรือการเอียงไปหาสภาพที่สุดโต่งสองอย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นในกามสุข) อันเป็นหลักการของกลุ่มและอัตตภิสมณานุโยค (การประกอบความลำบากแก่ตน คือบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557) แต่ดำเนินไปในสภาพที่เป็นกลางอันเป็นสภาวะของความยุติธรรมอย่างหนึ่ง

กล่าวโดยสรุปแล้ว หลักอริยสัจ 4 ดังกล่าวจึงมีความหมายตรงกับความยุติธรรมจากการที่อริยสัจแสดงออกถึงความเป็นเหตุเป็นผลได้อย่างลงตัวและเที่ยงธรรมที่สุด เพราะควบคุมหลักธรรมชาติทั้งหมดที่แสดงถึงความเป็นจริงที่ลงตัวที่สุดสำหรับชีวิตมนุษย์ เพราะชีวิตมนุษย์ถูกจัดสรรอย่างเที่ยงธรรมมาแล้วจากกฎของธรรมชาติที่มาจากหลักอริยสัจ 4 นี้เอง

กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ตามแนวพระพุทธศาสนา

จากการศึกษากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ตามแนวพระพุทธศาสนาพบหลักการสำคัญ ดังนี้

1. หลักพระวินัย

ในพระวินัยปิฎก กฎระเบียบที่ใช้ปฏิบัติ เรียกว่า พระวินัย เนื่องจากว่าพระวินัยอาจจะแตกต่างจากกฎระเบียบของสังคมทั่วไปที่อาจจะมีการบัญญัติก่อนล่วงหน้าได้ ถ้าหากสังคมคิดว่า น่าจะเป็นข้อบัญญัติหรือกฎหมายเพื่อใช้ในการควบคุมสังคม แต่เนื้อหาในพระวินัยปิฎกที่มีบันทึกไว้ พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้าเป็นกฎสำเร็จรูปตั้งแต่แรกเริ่ม ดังเช่นกฎหมายทางบ้านเมืองที่เป็นตัวบทของความยุติธรรม แต่เมื่อมีความเสียหายเกิดขึ้นในหมู่พระสงฆ์ที่ทำลายสภาพความเป็นสงฆ์ให้หมดไปจากสมาชิกที่ปวารณาตัวเองว่าจะเป็นพรหมจรรย์ พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อมิให้ประพฤตินั้นอีก อันเป็นการแสดงออกซึ่งความยุติธรรมต่อหมู่สงฆ์ที่ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

ในตอนต้นพุทธกาล ตั้งแต่พรรษาที่ 1 ถึงพรรษาที่ 11 พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เลย เนื่องจากวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ยังดิ่งงมอยู่ แต่ถึงพรรษาที่ 12 ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ เมืองเวรัญชา พระสารีบุตรเถระได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อต้องการให้พรหมจรรย์ ได้มีความดำรงอยู่นานเหมือนกับพรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคในกาลก่อน ดังที่ปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ว่า ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์ ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

แม้จะเป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าเองก็ยังมิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแต่อย่างใด เนื่องจากในขณะนั้นพระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นพระอริยบุคคลทั้งนั้น การรักษาศีลของพระภิกษุสงฆ์ยังเป็นไปตามจารีตและประเพณีตามแบบอย่างพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติมาที่เรียกว่า จารีตศีล ดังที่พระองค์ได้ตรัสตอบพระสารีบุตรว่า จงรอไปก่อนเถิด สารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น พระศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวก ไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงตลอดเวลาที่ยังไม่เกิด อาสวัฏฐานิยธรรม (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ) ในหมู่พระภิกษุสงฆ์ เมื่อเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างขึ้นในหมู่สงฆ์ ตถาคตจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะ

ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวกเพื่อขจัดธรรมนั้น สารีบุตร ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธีผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสารคุณ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังนั้น เมื่อมีเรื่องที่น่าความเสื่อมมาสู่คณะสงฆ์หม่มาก โดยมีต้นเหตุของเรื่องที่เกิดขึ้นและมีบุคคลผู้ที่เป็นต้นเหตุของเรื่อง พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนั้นไว้เป็นเครื่องประกันที่มากและที่ไปของการบัญญัติ

พระวินัยปิฎกนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่า เป็นคัมภีร์สำคัญที่ประมวลเอาพุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับเรื่องศีล และสิกขาบท ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตและวิธีดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ พระวินัยที่เป็นพุทธบัญญัติได้แบ่งแยกออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ อาทิพรหมจริยกาสิกขาและอภิสมาจาริกาสิกขา โดยอาทิพรหมจริยกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบัพัญญัติหรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณาเพื่อป้องกันความประพฤติดีเสียหายและวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์ต้องสวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาติโมกข์ ส่วนอภิสมาจาริกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทและความ เป็นอยู่ที่พึงงามสำหรับชักนำความประพฤดี ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธา ยิ่งขึ้นไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ในส่วนของพระวินัย ความยุติธรรมคือหลักอริกธและหลักนิคกรรม “อริกธ” หมายถึงปัญหา หรือข้อพิพาท มี 4 ประการ คือ วิวาทาธิกธ อนุวาทาธิกธ อาปัตตาธิกธ และ กิจจาธิกธ” เมื่ออย่างใด อย่างหนึ่งเกิดขึ้น สงฆ์จะต้องดำเนินการระงับตามหลักอริกธสมณะ 7 ประการ ซึ่งประกอบด้วยสัมมุขาวินัย (ระงับต่อหน้าสงฆ์) สติวินัย (ยอมรับพระอรหันต์ว่าเป็นผู้มีสติสมบูรณ์) อมูพหวินัย (ยอมรับว่าจำเลยนั้นพึง หายจากอาการบ้า) ปฏิญญาตกรณะ (ตัดสินตามคำยอมรับของจำเลย) เยภุยยสิกา (ตัดสินด้วยเสียงข้างมาก) ตัสสปาปิยสิกา (แม้จำเลยจะไม่ยอมรับความผิด แต่หากเห็นว่ามีหลักฐานน่าเชื่อถือว่าผิดจริง ก็ตัดสินเอาผิดได้) และติณวัตถารกะ (เมื่อพยายามจนถึงที่สุดแล้วยังแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งไม่ได้ ก็ต้องยอมๆ กัน ไม่ด่วน ตัดสินเพื่อหาข้อสรุป)

2. หลักนิคกรรม

นิคคะ หรือนิคคกรรม ตามรูปศัพท์ หมายถึง ช่ม กด ทำโทษ ลงโทษ (พระวิสุทธิธารมหาราเถระ, 2535) การช่มใจ การควบคุม การตำหนิ การติเตียน การกล่าวโทษ (มูลนิธิภูมิพลภิกษุ, 2531) ในแง่ของการ ปฏิบัติหรือการนำไปใช้ คำว่า นิคกรรม ไม่ว่าจะปรากฏเป็น “นิคคะ” หรือ “นิคคะ” ก็ดี เป็นนิคกรรม” หรือ “นิคคกรรม” ก็ดี ต่างก็มีความหมายเหมือนกัน คือ หมายถึง การช่ม การลงโทษ ซึ่งเป็นมาตรการทาง พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สงฆ์ใช้เป็นเครื่องช่ม การลงโทษแก่ภิกษุที่ประพฤติดีพระธรรม วินัย (พระมหาอุดม สารเมธี, 2557) นิคคะ คือการช่ม เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท ปรับ อาบัติแก่ผู้ล่วงละเมิดตามสมควรแก่ความผิดแล้ว ทรงอนุญาตให้สงฆ์ลงโทษแก่ผู้ประพฤติดีพระธรรมวินัยอีก (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2529) นิคคะ คือการช่ม เป็นกิจอย่างหนึ่งแห่ง ผู้ปกครอง เป็นคู่กับปักคะ คือ การยกย่อง ขาด 2 อย่างนี้แล้ว การปกครองย่อมเป็นไปไม่ได้ แม้ในหมู่สงฆ์ก็ เป็นกิจอันจะพึงหวังเหมือนกัน ได้ในบทว่า “ทุมมกฺกุนํ ปุคฺคานํ นิคฺคหาย เปสฺสานํ ภิกฺขุณํ ผาสฺวหาราย” แปลว่า เพื่อช่มบุคคลผู้เก้อยาก เพื่ออยู่ผาสุกแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก” ท่านกล่าวว่า เป็นผลที่มีมุ่งหมายแห่ง การบัญญัติสิกขาบทด้วย... (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2537) ประเภทของ นิคกรรมที่ปรากฏกัมมขันธกะ มี 5 คือ

1. ตัชฌนียกรรม คือ กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ควรชู้ สงฆ์ลงตัชฌนียกรรมแก่ภิกษุผู้ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อเรื่องอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์
 2. นียสกรรม คือ กรรมคือการถอยยศ สงฆ์ลงนียสกรรมแก่ภิกษุผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ไม่มีมารยาท
 3. ปัพพาชนียกรรม คือ กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ควรขับไล่ สงฆ์ลงปัพพาชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประทุษร้ายตระกูล มีมารยาทเลวทราม
 4. ปฏิสارณียกรรม คือ กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ควรให้กลับระลึกได้ สงฆ์ทำปฏิสارณียกรรมแก่ภิกษุผู้ด่าบริภาษคฤหัสถ์
 5. อุกเขปนียกรรม คือ กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ควรยกเสียจากหมู่ สงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุผู้แม้ต้องอาบัติก็ไม่ปรารภจะเห็นว่าเป็นอาบัติ แม้ต้องอาบัติแล้วก็ไม่ปรารภจะทำคิน (แสดง) อาบัติ แม้มีทฎฐิบาปก็ไม่ปรารภจะสละทฎฐิบาปนั้น
- เมื่อรวมกับนิคหกรรมที่ปรากฏในที่อื่นอีก 4 จึงมีทั้งหมด 9 ดังนี้
6. ตัสสปาปยกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ การลงโทษแก่ผู้ทำความผิด พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สงฆ์ลงนิคหกรรมประเภทนี้แก่พระภิกษุที่กระทำความผิดแล้วพวกลบเกลื่อน เมื่อสงฆ์พิจารณาตามหลักฐานพยานแล้วเห็นว่ามีความผิดจริง แม้เธอจะไม่รับสารภาพก็ตาม
 7. ปากสนียกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ การประกาศข้อเท็จจริงให้พุทธบริษัทได้ทราบโดยทั่วกัน เป็นทางลงโทษอีกวิธีหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาแล้วทำหน้าที่ประกาศความประพฤติของพระภิกษุที่ส่อไปในทางที่จะก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่คณะโดยส่วนรวมได้
 8. ปัตตนิกุชฌนกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ การคว่ำบาตร เป็นวิธีการลงโทษที่อนุญาตให้สงฆ์ทำแก่คฤหัสถ์ผู้ปรารภร่ำยาวต่อพระรัตนตรัย โดยสงฆ์ประกาศให้พระภิกษุทั้งหลายไม่ให้คบหา ไม่รับบิณฑบาต ไม่รับนิมนต์ และไม่รับไทยธรรมของคฤหัสถ์นั้น จนกว่าเขาจะรู้สึกถึงโทษตนแล้วกลับตัวประพฤติดี สงฆ์จึงประกาศระงับโทษให้พระภิกษุทั้งหลายคบหาได้อีก วิธีที่สงฆ์สวดประกาศให้ระงับการลงโทษนั้น เรียกว่า “ปัตตอูกุชฌนกรรม” คือ การหยายบาตร
 9. พรหมทัณฑ์กรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ การลงพรหมทัณฑ์ เป็นมาตรการลงโทษที่พระพุทธเจ้าอนุญาตไว้ลงโทษแก่ภิกษุผู้เป็นคนว่ายากสอนยาก (พระมหาอุดมสารเมธี, 2557) ลักษณะของการลงโทษคือการไม่คบหาด้วย ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ถูกลงโทษเกิดความอึดอัดใจ และกลับตัวได้ในที่สุด ภิกษุผู้เป็นต้นเหตุของการถูกลงพรหมทัณฑ์คือพระฉนนะ
- พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดมาตรการในการลงโทษภิกษุผู้ทำผิดและไม่รู้จักสำนึกความผิดของตนนั้นไว้หลายวิธี ซึ่งต้องปฏิบัติตามวิธีที่เหมาะสมกับความผิดนั้นๆ มีทั้งนิคหกรรมเชิงกฎหมาย สังคม และจิตวิทยา กล่าวคือ ในแง่ของกฎหมายหรือบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน หากเป็นความผิดที่มีผลกระทบต่อชาวบ้านและจะนำความเสียหายมากมาให้แก่หมู่คณะนั้นคือการประทุษร้ายตระกูล สังฆมอาบัติไว้มาก มีมารยาทเลวทราม เป็นต้น ก็ให้ลงโทษอย่างหนักคือการถอยยศและขับไล่ออกจากหมู่คณะ เมื่อสำนึกความผิดตนได้จึงอนุญาตให้สงฆ์คืนยศให้และให้กลับเข้าสู่สังฆมสงฆ์ได้ หากมีความประพฤติแตกต่างจากภิกษุทั้งหลายที่มีความสงบนั้นคือการต้องอาบัติแล้วไม่เห็นว่าเป็นอาบัติและไม่ปรารภจะออกจากอาบัตินั้น ก็ลงอนุญาตให้ลงโทษในระดับที่รองลงมานั้นคือการ

ยกวัตร (ห้ามทำสังฆกรรมร่วมกัน ตลอดจนการอยู่ร่วมกัน ที่เรียกว่า สหवास) ในแง่ของสังคม หากภิกษุหนึ่งทำผิด และจะนำความเสื่อมเสียมาให้หมู่คณะ ก็ทรงอนุญาตให้ประกาศความผิดของเธอแก่ชาวบ้าน เพื่อให้รู้ว่าการกระทำผิดของเธอไม่ใช่การการกระทำผิดของสงฆ์ สงฆ์ได้ลงโทษหรือทำในสิ่งที่ควรทำแก่เธอแล้ว และจะเป็นผลดีแก่ชาวบ้านคือไม่ต้องเคารพนับถือภิกษุผู้มีความประพฤติเสียหายซึ่งอาจเป็นเหตุสร้างความเดือดร้อนอื่นๆ มาสู่ตนได้อีกด้วย นอกจากนี้ ยังให้ความเสมอภาคแก่ชาวบ้านโดยการให้ลงทำแก่ภิกษุผู้ทำผิดต่อคฤหัสถ์คือการกล่าววาจาล่วงเกินคฤหัสถ์ด้วยวิธีการขอโทษคฤหัสถ์ (ปฏิสารณียกรรม) ในแง่ของจิตวิทยา หากภิกษุหนึ่งๆ ประพฤติตนเป็นคนว่ายาก หัวดื้อ ไม่ยอมรับฟังคำตักเตือนสั่งสอนจากภิกษุอื่นที่เขาหวังดี ก็ทรงอนุญาตให้ลงโทษทางจิตวิทยาโดยการไม่ยอมคบหาสมาคมด้วย ซึ่งจะทำให้ได้รับความกดดันและสำนึกตนในที่สุดเพื่อให้ตนสามารถอยู่ในสังคมหรืออยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นปกติสุข

บรรดานิคกรรมทั้ง 9 ประเภท นิคกรรมที่ปรากฏกัมมขันธกะมี 5 ประการ คือ 1) การชู้ (ตชชนียกรรม) 2) การถอดยศ (นียสกรรม) 3) การขับไล่ (ปัพพาชนียกรรม) 4) การให้ระลึกถึงความผิดของตนโดยการขอโทษคฤหัสถ์ (ปฏิสารณียกรรม) และ 5) การยกเสียจากหมู่ (อุกเขปนียกรรม) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เมื่อรวมกับนิคกรรมที่ปรากฏในที่อื่นอีก 4 จึงมีทั้งหมด 9 ดังนี้ 6) การลงโทษแก่ผู้ทำความผิดที่พูดกลบเกลื่อน (ตัสสปาปียกรรม) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) 7) การประกาศข้อเท็จจริงให้พุทธบริษัทได้ทราบโดยทั่วกัน (ปกาสณียกรรม) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) 8) การคว่ำบาตร (ปัตตนิกุชนกรรม) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นวิธีการลงโทษที่อนุญาตให้สงฆ์ทำแก่คฤหัสถ์ผู้ปรารถนาร้ายต่อพระรัตนตรัย โดยสงฆ์ประกาศให้พระภิกษุทั้งหลายไม่ให้คบหา และ 9) การลงพรหมทัณฑ์ (พรหมทัณฑกรรม) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นมาตรการลงโทษที่พระพุทธเจ้าอนุญาตไว้ลงโทษแก่ภิกษุผู้เป็นคนว่ายากสอนยาก (พระมหาอุดม สารเมธี, 2557) ลักษณะของการลงโทษคือการไม่คบหาด้วย ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ถูกลงโทษเกิดความอึดอัดใจ และกลับตัวได้ในที่สุด ภิกษุผู้เป็นต้นเหตุการณถูกลงพรหมทัณฑ์คือพระฉนณะ

3. หลักอธิกรณสมณะ 7

อธิกรณสมณะ คือธรรมเครื่องระงับอธิกรณ์ ซึ่งคำว่า “อธิกรณ์” นี้ หมายถึง ความขัดแย้ง ความพิพาท เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วต้องระงับแก้ไขให้สงบ รวมทั้งหมายถึงกิจที่พึงทำด้วย อธิกรณ์ มี 4 อย่าง ได้แก่ (อิทธิเทพ ผาธา, 2549)

1. วิวาทาธิกรณ์ หมายถึง ปัญหาที่เกิดจากการทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัยว่า นี่เป็นธรรมนี้เป็นวินัย (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500, 2504) เป็นต้น
2. อนุวาทาธิกรณ์ หมายถึง ปัญหาที่เกิดจากการโจทก์ฟ้องหรือกล่าวหากันด้วยเรื่องการต้องอาบัติต่างๆ ทั้งหนักและเบา ซึ่งสงฆ์จะต้องแก้ไขด้วยการลงโทษคนผิดและให้การรับรองผู้บริสุทธิ์ที่ถูกกล่าวหา
3. อาปัตตาธิกรณ์ หมายถึง ปัญหาอันเกิดจากการล่วงละเมิดข้อบัญญัติว่าด้วยศีลหรือวินัย ซึ่งสงฆ์จะต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการปรับอาบัติ เช่น การเข้าปริวาสอยู่กรรม ประพฤติมานัต เพื่อออกจากอาบัติ เป็นต้น
4. กิจจาธิกรณ์ หมายถึง ปัญหาหรือกิจธุระที่สงฆ์ที่พึงจะต้องร่วมกันทำให้เสร็จด้วยการประกอบสังฆกรรม เช่น การอุปสมบทและการกรานกฐิน เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อธิกรณ์สมณวิธี วิธีการแก้ไขความขัดแย้ง และเรื่องที่เกิดขึ้น มี 7 ประการคือ

1. สัมมุขาวินัย หมายถึง การแก้ไขปัญหาคือจะต้องกระทำด้วยความพร้อมหน้าของผู้เป็นโจทก์ ผู้เป็นจำเลย สงฆ์ และหลักเกณฑ์วินิจฉัยตัดสินคือ พระธรรมวินัย (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ 2500, 2504)

2. สติวินัย หมายถึง การแก้ไขปัญหาโดยการประกาศรับรองว่าผู้ถูกกล่าวหาหรือถูกฟ้องด้วยเรื่องอันไม่มีมูลว่าเป็นผู้บริสุทธิ์

3. อมูหวินัย หมายถึง การแก้ไขปัญหาโดยการประกาศรับรองว่าผู้ถูกฟ้องในเรื่องการต้องอาบัติขณะที่เป็นบ้า เมื่อท่านหายเป็นบ้าก็ไม่ควรมีผู้ใดฟ้องร้องท่านอีกเพราะถือว่าการกระทำความผิดในขณะที่เป็นบ้านั้นไม่มี ความผิด (อนาปัตติ)

4. ปฎิญาตกรณะ หมายถึง การแก้ไขปัญหาคือการปรับอาบัติจำเลยตามคำสารภาพ

5. เภยยุยสิกา หมายถึง กระบวนการแก้ไขปัญหาคือการถือเอาเสียงข้างมาก (ด้วยวิธีการจับฉลาก) เป็นเกณฑ์ในการตัดสิน

6. ตัสสปาปิยสิกา หมายถึง การแก้ไขปัญหาโดยการลงโทษแก่ผู้ที่ทำให้ผิดในกรณีที่ผู้ถูกสงฆ์สอบสวนแล้วให้การสับสนคือ รับบ้างปฏิเสธบ้าง จนก่อให้เกิดความวุ่นวายในการดำเนินการพิจารณาอธิกรณ์ของสงฆ์

7. ตินวัตถการวินัย หมายถึง กระบวนการแก้ไขปัญหาคือพระภิกษุทะเลาะกันด้วยวิธีการประนีประนอมเปรียบเสมือนการยุติปัญหาด้วยการกลบไว้ด้วยหญ้า ในวิธีการแก้ไขปัญหาคือทั้ง 7 ประการนี้สามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาคืออธิกรณ์ทั้ง 4 ประการได้ ดังนี้ 1) ปัญหาหมวดวิวาหาธิกรณ์ แก้ไขโดยใช้สัมมุขาวินัยวิธี 3 ประการคือ 1) โดยการตกลงกัน 2) โดยการตั้งสงฆ์คณะใหม่ขึ้นมาพิจารณา และ 3) การใช้อำนาจสงฆ์และใช้เบญจยสิกา วิธีคือการจับฉลาก 2) ปัญหาหมวดอนวาทาธิกรณ์ แก้ไขโดย สัมมุขาวินัย สติวินัย และอมูหวินัย 3) ปัญหาหมวดอาปัตตาธิกรณ์ แก้ไขโดยสัมมุขาวินัย ปฎิญาตกรณะและตัสสปาปิยสิกาและตินวัตถการวินัยคือการประนีประนอม 4) ปัญหาหมวดกิจจาธิกรณ์ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท หลักคือ 1) กิจจาธิกรณ์ประเภทพิธีกรรม และ 2) กิจจาธิกรณ์ ประเภทนิคหกรรม ทั้งหมดนี้แก้ไขโดยสัมมุขาวินัย เพียงอย่างเดียว (อโห เทพ ผาหา, 2535)

จากปรากฏการณ์ของบ่อเกิดและเป้าหมายแห่งพระวินัยปิฎกดังกล่าวมาแล้ว เป็นการที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพยายามนำเอาหลักการแห่งความยุติธรรม ที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์มาบัญญัติไว้ เพื่อให้เจ้าของธรรมชาติที่ตนเองยังรู้จักไม่หมดนั้นปรับปรุงตัวเองให้เข้าถึงธรรมชาติของตนอย่างแท้จริง เนื้อหาของพระวินัยปิฎกนำเสนอสถานภาพของความเป็นภิกษุและภิกษุณีให้เห็นชัดเจนว่า ต้องเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์คือผู้ที่ละสิ่งกิเลสและตัณหาอันเป็นอุมคติ แต่ขณะที่บรรดาผู้ที่เป็นสาวกของพระองค์ ยังไม่สามารถปฏิบัติตนเข้าถึงธรรมชาติของเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ทั้งหมด จึงจำเป็นต้องมีแนวทางในการปฏิบัติด้วยการวางระเบียบการต่างๆ เพื่อให้เป็นแนวทางสำหรับดำเนินชีวิต ในการฝึกฝนตนเองให้รู้ถึงธรรมชาติของเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้แล้ว การดำเนินเช่นนี้ เป็นการช่วยชี้แนะจากผู้รู้ความจริงแห่งธรรมชาติของคน แก่ผู้ที่ยังไม่รู้จักรธรรมชาติของคนของตนครอบครองอยู่ โดยพยายามอธิบายเพื่อสร้างความเข้าใจต่อธรรมชาติของตนเองอย่างยุติธรรม เพื่อที่จะได้พัฒนาตนให้สามารถเข้าสู่สภาวะธรรมชาตินั้นจนสำเร็จ โดยระยะเวลาแห่งการเข้าถึงนั้นไม่ได้มีการกำหนดไว้ แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างความเข้าใจในธรรมชาติของตนและสิ่งที่ตนเองกำลังเกี่ยวข้องอยู่ จนตนเองสามารถเข้าถึงสภาวะธรรมนั้นด้วยตนเอง ดังนั้น พระวินัยปิฎกจึงเป็นหลักนิติศาสตร์ที่เปิดกว้างให้แต่ละคนที่ยากประพฤติพรหมจรรย์นั้นต้องทำการพัฒนาและปรับปรุงความเป็นไป

ของตนเองให้ถึงซึ่งธรรมชาติแห่งพรหมจรรย์นั้น โดยปราศจากการบังคับแต่ให้กระทำด้วยความสมัครใจ อันเป็นการแสดงออกถึงความยุติธรรมออกมาจากการที่ได้ปฏิบัติแล้ว

นอกเหนือจากกฎเกณฑ์ที่เรียกว่า สิกขาบทหรือบทบัญญัติที่ได้ถูกวางไว้ในพระวินัยปิฎกแล้ว การละเมิดสิกขาบทหรือบทบัญญัติทางพระวินัยจึงเป็นเรื่องที่จะต้องนำมาพิจารณาเพื่อให้เกิดความเที่ยงธรรมหรือยุติธรรมในหมู่สงฆ์ การวินิจฉัยความผิดแต่ละชนิดที่ภิกษุผู้ต้องอาบัติทำล้วนได้รับการวินิจฉัยจากหมู่สงฆ์ว่าเป็นอาบัติจริงจึงมีการลงนิคหกรรมตามลักษณะของอาบัตินั้น ลักษณะความผิดของภิกษุที่เป็นเหตุให้ถูกสงฆ์ลงนิคหกรรม ได้แก่ ก่อความบาดหมาง ทะเลาะวิวาท ก่อเรื่องอื้อฉาว ก่ออธิกรณในสงฆ์ โง่เขลา ไม่นฉลาด สั่งสมอาบัติไว้มาก ไม่มีมารยาท ประทุษร้ายตระกูล มีมารยาทเลวทราม ด่าบริภาษคฤหัสถ์ และติเตียนพระรัตนตรัยให้คฤหัสถ์ฟัง ต้องอาบัติแล้วก็ไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ ทั้งไม่ปรารถนาจะแสดงอาบัตินั้นด้วย แม้มีความเห็นชั่วก็ไม่ปรารถนาจะสละความเห็นนั้น กระทำความผิดแล้วพูดกลบเกลื่อน ประพฤติเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ คฤหัสถ์ปรารถนาร้ายต่อพระรัตนตรัย และเป็นคนว่ายากสอนยาก

องค์กรในกระบวนการยุติธรรมถือว่าคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรมเป็นหัวใจในด้านการปฏิบัติหน้าที่ เพราะการที่รัฐบาลปกครองประเทศจะต้องมีความยุติธรรม ความยุติธรรมถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในสังคมมนุษย์ หากพิจารณาตามหลักการแนวคิดของศาสนาพุทธและวิธีคิดกระบวนการระบบซึ่งมองว่าทุกสรรพสิ่งในโลกไม่เคยหยุดนิ่งมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบสังคมมนุษย์ที่มีเงื่อนไขตัวแปร อันสลับซับซ้อนมากมายที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงแล้ว จะเห็นว่ากระบวนการยุติธรรมที่ดีควรปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมและกว้างขวาง ได้แก่ ขั้นตอนของตำรวจถือว่าเป็นต้นทางของกระบวนการยุติธรรม ถ้าต้นทางของกระบวนการยุติธรรมมีการสร้างพยานหลักฐานเท็จ หรือใช้อำนาจในทางมิชอบอาจส่งผลกระทบต่อคดี ทำให้ประชาชนไม่ได้รับความเป็นธรรมดังนั้นในขั้นตอนนี้ผู้ปฏิบัติจะต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม มิใช่เพื่อส่วนตัวหรือพวกพ้อง สำหรับกระบวนการยุติธรรมในขั้นตอนการพิจารณาคดีเป็นขั้นตอนของพนักงานอัยการและผู้พิพากษา การปฏิบัติในขั้นตอนนี้ผู้ปฏิบัติต้องมีความเป็นธรรมอย่างมากเนื่องจากกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ต้องปราศจากอคติการพิจารณาต้องมีความละเอียดรอบคอบทุกด้าน กระบวนการยุติธรรมในขั้นหลังการพิจารณาคดี เป็นการลงโทษผู้กระทำความผิดตามคำพิพากษาของศาล มีการจำคุกหรือประหารชีวิต กรมราชทัณฑ์ต้องทำไปเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม การปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดต้องมีการฟื้นฟูจิตใจให้กลับมาเป็นคนดี (จรัส เตชะวิจิตร, 2556)

สรุป

ความยุติธรรมถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในสังคมมนุษย์ หากพิจารณาตามหลักการแนวคิดของพระพุทธศาสนา พบว่า กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องการของตัดสินเพื่อหาข้อยุติความขัดแย้งโดยชอบธรรม และมีการลงโทษผู้ทำผิด เพื่อตักเตือนและป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ส่วนหลักพระวินัย ได้แก่ หลักอธิกรณสมณะ 7 และนิคหกรรม นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความยุติธรรมได้ตามแนวพระพุทธศาสนา คือนิคหกรรม โดยเฉพาะผู้เสียหายและผู้กระทำความผิด เพื่อส่งเสริมสังคมที่สงบสุข ทุกคนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม สร้างสถาบันที่มีความรับผิดชอบและมีประสิทธิภาพ มีหลักธรรมสำหรับเป็นเครื่องมือส่งเสริมให้เกิดความยุติธรรม คืออริยสัจ 4 ส่วนที่เป็นวิธีการในการที่จะดำเนินไปสู่กระบวนการสร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้นได้คืออธิกรณสมณะ 7

บุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม ก่อนเข้ารับหน้าที่ในหน่วยงานต่าง ๆ ควรมีการให้ความรู้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยจัดเป็นหลักสูตรระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมและงบประมาณของแต่ละหน่วยงาน มีการกำหนดเป็นชั่วโมงตามรายวิชาต่าง ๆ ตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นที่ตัวบุคคลให้มีจิตสำนึกที่ดี รู้จักละอายต่อการทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง นำมาใช้ปลูกฝังให้กับบุคลากรทางกระบวนการยุติธรรม ก็จะเกิดความยุติธรรมนับตั้งแต่เริ่มกระบวนการยุติธรรมจนถึงเสร็จสิ้นกระบวนการยุติธรรม ให้ตั้งมั่นในความถูกต้องไม่เอนเอียงไปตามกระแสสังคม

ผู้ที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรมควรปฏิบัติตามเป็นคุณธรรมอยู่ในจิตสำนึก ในปัจจุบันมีประชาชนส่วนหนึ่งไม่พอใจการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ปฏิบัติหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม มีการร้องเรียนต่าง ๆ ทำให้ผู้ปฏิบัติที่ถูกต้องทำงานได้อย่างลำบาก ต้องตั้งมั่นในความถูกต้องอย่างมั่นคงไม่เอนเอียงไปตามกระแสสังคม เนื่องจากการปฏิบัติตามใจ ใครก็ตามจะทำให้เกิดปัญหาเนื่องจากรายแรกขอได้รายที่สองก็ตามมาเรื่อย ๆ ไม่สิ้นสุดลักษณะของคดีเป็นการขัดแย้งระหว่างทั้งสองฝ่ายอยู่แล้วเมื่อฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์อีกฝ่ายก็ต้องเสียผลประโยชน์ตามมา

เอกสารอ้างอิง

- จรัส เตชะวิจิตร. (2556). กระบวนการยุติธรรมในการพิจารณาวิधिพุทธ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. (2548). กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การปรับกระบวนการทัศน์กระบวนการยุติธรรมไทย. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ณรงค์ ใจหาญ และคณะผู้วิจัย. (2522). กระบวนการสร้างความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในศาลยุติธรรม. รายงานผลวิจัย. สถาบันวิจัยและพัฒนาสังคม: สำนักงานศาลยุติธรรม.
- ดิเรก ควรสมาคม. (2554). สมานฉันท์ : ทบทวน ความหมาย หลักการ ขั้นตอน ทางพุทธศาสนากับการระงับข้อพิพาทในกฎหมาย. วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 4(1), 25-48.
- ประสิทธิ์ โฉมวิไลกุล. (2540). เหลียวหลังดูกฎหมายและความยุติธรรม. กรุงเทพมหานคร: นิติธรรม.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). อิทัปปัจจยตา. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- พระมหาอุดม สารเมธี. (2557). ยุติธรรม : ความยุติธรรมนั้นสำคัญนัก. กรุงเทพมหานคร: มหาเปรีญ.
- พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). (2535). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). สลายความขัดแย้ง. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2539). นิติศาสตร์แนวพุทธ กรุงเทพมหานคร: สถาบันกฎหมายอาญา.
- _____. (2551). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- _____. (2557). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2551). วิกฤตบ้านเมืองวันนี้โอกาสที่สมควรเป็นของใคร : เรื่องที่ 22 ตอบคำถามเรื่อง สมานฉันท์ mp. 3. นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.

- พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ. (2535). ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (2531). พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภูมิพลโลกิขุ.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์, สุเขาว์ พลอยชุม รวบรวม. (2529). สารานุกรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2537). วินัยมุข เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- หลวงเทพรัตนคุณิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช, ป.9). (2535). พระคัมภีร์ธำมปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อติเทพ ผาธา. (2549). การศึกษารูปแบบและกระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะกรณีอธิกรณ์สมณะ 7 และ กฎนิคกรรมของมหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- H. Zehr. (1990). Changing Lens: a New Focus for Crime and Justice. Scottsdale, Pennsylvania: Waterloo Ontario: Herald Press.